

الله
سبحانه
وآله
الطيبين
الطاهرين
السلامين
عليهم
السلام
السلام
السلام

۱۳۸۱ / ۹ / ۲۵

روز اطفال و نوزادان علی بن ابی طالب
تاسیس سال ۱۳۸۱

پژوهشکده حوزه و دانشگاه

پایان نامه کارشناسی ارشد تاریخ

تاریخ قبیله ثقیف

و نقش ثقیفیان در تاریخ صدر اسلام

استاد راهنما:

حجة الاسلام و المسلمین رسول جعفریان

استاد مشاور:

حجة الاسلام و المسلمین محمدهادی یوسفی غروی

محقق:

محمود حیدری‌هایی

۴۴۲۱۲

زمستان ۱۳۷۹

کلیه حقوق این اثر اعم از چاپ، تکثیر،
نسخه‌برداری، ترجمه، اقتباس و غیره از این
پایان‌نامه برای پژوهشکده حوزه و دانشگاه محفوظ
است. نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

تقدیم به:

یگانه در مکنون صدف گیتی،
ذخیره الهی و حجت خدایی
اباصالح المهدی (عج)

تقدیم به:

به رهبر فرزانه علم پرور انقلاب اسلامی
و به استادان و دانش پژوهان و همکاران

تقدیم به:

مادر، همسر و فرزندان مهربانم.

سپاسگزاری‌ها

سپاسگزاری موهبتی است الهی که نشاط آفرین است و راحتی بخش، دلگرم کننده است و رضایت بخش، و کمترین آن تقدیم احترام در کمال ادب است و زیان به ستایش گشودن و نعمت‌ها را شمردن.

بر نگارنده فرض است از ریاست محترم پژوهشکده حوزه و دانشگاه حجة الاسلام و المسلمین جناب حاج آقا اعرافی و تمامی پرسنل همکارشان تشکر و سپاسگزاری کنم. هم چنین از استاد محترم راهنما حجة الاسلام و المسلمین جناب حاج آقا جعفریان تشکر کنم. دقت، توجه، موشکافی و راهنمایی‌های کارگشا و کارشناسانه ایشان در خور تحسین و تقدیر است، و نیز از استاد محترم مشاور حجة الاسلام و المسلمین جناب حاج آقا یوسفی غروی به دلیل قبول زحمت مشاوره متشکرم.

اساتید، بزرگان و پیش کسوتانی بر بنده حق معلمی و ارشاد دارند از آن جمله استاد میرشریفی و حجة الاسلام و المسلمین پیشوایی که بر حسب وظیفه از نام بردگان سپاسگزارم.

قال أمير المؤمنين علي (ع):

« ... ألا وإنه يكون من ثقيف فراعنة قبل يوم
القيامة يجانبون الحق، و يسعرون نيران الحرب و
يوازرون الظالمين؛ ألا إن ثقيفاً قوم غدر، لا يوفون
بعهد، يبغضون العرب كأنهم ليسوا منهم؛ ولرب صالح
قد كان منهم، فمنهم عروة بن مسعود و أبو عبید بن
مسعود المستشهد يوم قسّ الناطف على شاطئ
الفرات، وإن الصالح في ثقيف لغريب.»^(١)

١. غارات، ج ٢، ص ٥١٦ - ٥١٧، شرح نهج البلاغة، ج ٤، ص ٨٥.

چکیده

ثقیف در تاریخ قبل و بعد از اسلام در ابعاد گوناگونی جای بحث دارد، مسایل اقتصادی، کشاورزی و اهمیت آن در حجاز، تولید و صادرات محصولات طائف، حضور در بازارها به ویژه در بازار عکاظ؛ و نیز دامپروی، حرف و صنایع و فنون رایج در طائف و...؛ و هم چنین در مسایل اجتماعی و مشارکت مردمی که در ساخت باروی غیر قابل نفوذ طائف تبلور و تجلی یافته است و به لحاظ تمدنی به ساکنان جنوبی شبه جزیره شباهت زیادی دارد.

در وقایع و ایام و جنگ‌های جاهلی کمتر حضور داشته و به حفظ موجودیت و کیان خود پرداخته است. از مسایل مهم ثقیف، جایگاه دینی آن در جاهلیت و اسلام است که در شرافت و بت پرستی و منزلت بت لات و بیت اللات، پهلو به پهلو قریش و هبل و کعبه می‌زد.

قبیله ثقیف و دیگر قبایل حجاز موضوعاتی نو و دست نخورده برای تحقیق و پژوهش‌های بنیادی است که مواد خام آن در لابلای کتب تاریخی به وفور به چشم می‌خورد. محل سکونت آنان - طائف - مکان سرمایه‌گذاری ثروتمندان قریش و محلی دور از صحنه‌های داغ سیاسی و نزاع‌ها و جنگ‌های قدرت بود؛ طائف پناهگاه فراریان، عزلت‌گاه از جامعه بریدگان، تبعیدگاه نااهلان، مخالفان، متمردان و آشوبگران بود.

در این نوشتار سعی شده با طرح برخی مسایل که به حیات دینی، سیاسی، اقتصادی و جغرافیای طبیعی و انسانی ثقیف و طائف ارتباط دارد پرداخته و سرانجام به چگونگی نفوذ اسلام در آن اشاره شود. مطالبی که به بررسی آن پرداخته‌ایم عبارتند از: اختلاف موجود در نسب ثقیف، همراهی ایشان با اصحاب فیل، اختلاف در زمان غزوه طائف و گزارش در باره حوادث مربوط به آن، زمان اسلام آوردن عروه بن مسعود، زمان تشرف وفد ثقیف به حضور پیامبر ﷺ.

نقش ثقیفیان و نخبگان ثقیفی در عرصه‌های گوناگون سیاسی، نظامی، اجتماعی و فرهنگی از عصر رسالت تا اوایل دوران عباسی و نیز تأثیر آنان در تثبیت قدرت حکام اموی مورد توجه بوده است. تصدی مناصب مهم حکومتی و نظامی در عراق و ایران از بخش‌های مهم تاریخ سیاسی ثقیف بشمار می‌رود که در این نوشتار منعکس شده است. شناسایی بسیاری از ایشان در طبقات محدثان، شاعران و امیران از ویژگی‌های دیگر این اثر قلمداد می‌شود.

با نگاهی نقدگونه به ارزیابی چند اثر با ارزش در این موضوع، و با ارائه پیوست‌هایی از نقشه‌ها، شجره‌ها و جدول‌های سالشمار طرحی نو در معرفی قبیله ثقیف در انداخته‌ایم.

KEY WORDS

واژگان کلیدی

History of Islam	تاریخ اسلام
Thaqīf	ثقیف
Thaqīfed	ثقیفیان
Tā'if	طائف
Umayed	امویان
Mukhtār B. Abi Ubayd	مختار بن ابی عبید
Hajjāj	حجاج
Moghīrah	مغیره
Ziyād B. Somayyah	زیاد بن سمیه
'Ubayd Allāh B. Ziyād	عبیدالله بن زیاد
Genealogical tree of Thaqīf	نسب نامه ثقیف

فهرست مطالب

چکیده

بخش اول

کلیات

۲	نوع کار تحقیقاتی.....
۲	بیان مسئله تحقیق.....
۳	سؤال‌های (اصلی و فرعی) تحقیق.....
۳	فرضیه‌های تحقیق.....
۴	اهداف و ضرورت تحقیق.....
۵	نوع روش تحقیق.....
۵	- روش گردآوری اطلاعات.....
۵	- ابزار گردآوری اطلاعات.....
۶	تعریف مفاهیم و واژگان اختصاصی طرح.....
۶	مشکلات و تنگناهای تحقیق.....
۸	مقدمه.....
۱۲	ارزیابی منابع.....

بخش دوم

پیشینهٔ تحقیق

۲۷	فصل اول.....
۲۷	نسب تحقیق.....

۳۲	..... فصل دوم
۳۲	..... جغرافیای طبیعی و انسانی طائف
۳۲	..... الف) وجه تسمیه و موقعیت جغرافیایی طائف
۳۶	..... ب) معرفی تیره‌های مختلف ثقیف
۳۸	..... ج) محل سکونت تیره‌های ثقیف

بخش سوم

ثقیف پیش از اسلام

۴۳	..... فصل اول
۴۳	..... بررسی اوضاع فرهنگی و اعتقادی ثقیف
۴۵	..... الف) دین و آیین ثقیف
۴۹	..... ب) آداب و رسوم ثقیف
۵۲	..... فصل دوم
۵۲	..... بررسی اوضاع سیاسی - اجتماعی ثقیف
۵۲	..... الف) رؤسای ثقیف و طائف
۵۴	..... ب) وقایع و ایام ثقیف
۵۶	..... ج) ثقیف و اصحاب فیل
۵۸	..... فصل سوم
۵۸	..... بررسی اوضاع اقتصادی ثقیف
۶۱	..... الف) وضع معیشتی و اشتغالات ثقیف
۶۳	..... ب) بازارها و محصولات
۶۵	..... - مسایل جانبی بازارها
۶۶	..... - کالاهای اقتصادی و محصولات کشاورزی
۶۹	..... فصل چهارم
۶۹	..... مناسبات ثقیف با سایر قبایل و اشخاص

۷۰ ..... (الف) مناسبات خانوادگی

۷۲ ..... (ب) مناسبات اقتصادی

بخش چهارم

ثقیف در دوران پیامبر ﷺ

۸۰ ..... فصل اول

۸۰ ..... ثقیف در دوران بعثت

۸۰ ..... - آشنایی ثقیف با اسلام

۸۲ ..... - هجرت پیامبر ۹ به طائف

۸۵ ..... فصل دوم

۸۵ ..... ثقیف در دوران هجرت

۸۵ ..... - همراهی ثقیف با قریش در غزوات

۸۸ ..... - ثقیف و صلح حدیبیه

۹۲ ..... - غزوه طائف

۹۶ ..... فصل سوم

۹۶ ..... اسلام ثقیف

۹۸ ..... - چگونگی شهادت عروه بن مسعود ثقفی و بازتاب آن

۹۹ ..... - وفد ثقیف

بخش پنجم

ثقیف در دوران خلفاء

۱۰۵ ..... فصل اول

۱۰۵ ..... نقش ثقفیان در دوران سه خلیفه اول

۱۱۷ ..... فصل دوم

۱۱۷ ..... نقش ثقفیان در دوران حکومت امام علی علیه السلام

۱۲۱ ..... فصل سوم

۱۲۱	نقش ثقفیان در دوران بنی امیه
۱۳۵	فصل چهارم
۱۳۵	نقش ثقفیان در فتوحات
۱۳۹	فصل پنجم
۱۳۹	ثقفیان صاحب منصب و نوع مناصب
۱۴۲	فصل ششم
۱۴۲	مهاجرت‌های ثقفیان

بخش ششم

آشنایی با ثقفیان

۱۵۸	فصل اول
۱۵۸	آشنایی با برخی از ثقفیان
۱۵۹	- صحابیان ثقیف
۱۶۶	- راویان ثقیف
۱۷۰	- شاعران ثقیف
۱۷۴	- اعلام ثقیف
۱۷۴	آمنه بنت ابی مُرّه بن عروه بن مسعود ثقفی
۱۷۵	ابو اسحاق ابراهیم بن محمد بن سعید ثقفی
۱۷۷	حارث بن کَلده بن عمرو بن ابی علاج ثقفی
۱۷۸	ابو بکره بکار بن قتیبه بن اسد بکراوی ثقفی
۱۷۸	ابو عبد الرحمن حامد بن عمر بکراوی ثقفی
۱۷۸	أبو عبید بن مسعود بن عمرو بن عمیر ثقفی
۱۷۹	اسماعیل بن ابی اسماعیل ثقفی
۱۷۹	امام ابوعلی ثقفی
۱۷۹	امیه بن ابی الصلت ثقفی

- ١٨٢..... جبر بن ابى عبید ثقفى
- ١٨٢..... حبيب بن أسيد بن جاريه ثقفى
- ١٨٢..... حجاج بن يوسف ثقفى
- ١٨٨..... حکم بن ايوب بن حکم بن ابى عقيل ثقفى
- ١٨٨..... حکم بن مسعود ثقفى
- ١٨٨..... حَيِّ بن حارثه ثقفى
- ١٨٨..... زياد بن عبید ثقفى
- ١٩٢..... سائب بن أفرع ثقفى
- ١٩٢..... سعيد بن عبدالله ثقفى
- ١٩٢..... سفیان بن عبد الله ثقفى
- ١٩٣..... عامر بن غيلان بن سلمه ثقفى
- ١٩٣..... عبد الرحمن بن ام حکم بن عثمان ثقفى
- ١٩٣..... عبد الرحمن بن زياد بن عبید ثقفى
- ١٩٤..... عبد الله بن عمرو بن غيلان ثقفى
- ١٩٤..... عبید الله بن ابى بكره ثقفى
- ١٩٥..... عبید الله بن زياد بن عبید ثقفى
- ١٩٧..... عثمان بن ابى العاص بن بشر ثقفى
- ١٩٧..... عروه بن مسعود ثقفى
- ١٩٨..... قاسم بن ربيعه بن اميه بن ابى الصلت ثقفى
- ١٩٨..... محمد بن قاسم بن محمد ثقفى
- ١٩٨..... مختار بن ابى عبید ثقفى
- ٢٠١..... مطرّف بن مغيره ثقفى
- ٢٠٢..... مغيره بن اخنس بن شريق ثقفى
- ٢٠٣..... مغيره بن شعبه ثقفى

۲۱۰	نضر بن حارث بن کلدہ
۲۱۱	یوسف بن عمر ثقفی
۲۱۲	- اوایل ثقیف
۲۱۵	فصل دوم
۲۱۵	نسب نامه ثقیف، تیره‌ها، چهره‌ها
۲۱۶	نسب نامه قیس عیلان بن مضر بن نزار، شماره (۱)
۲۱۷	نسب نامه هوازن، شماره (۲)
۲۱۸	نسب نامه بطون و تیره‌های ثقیف، شماره (۳)
۲۱۹	نسب نامه تیره بنو عقده بن غیره، شماره (۴)
۲۲۰	نسب نامه خاندان معتب بن مالک بن کعب، شماره (۵)
۲۲۱	نسب نامه خاندان عروه بن مسعود، شماره (۶)
۲۲۲	نسب نامه خاندان ابو عقیل بن مسعود بن عامر، شماره (۷)
۲۲۳	نسب نامه مغیره بن شعبه، شماره (۸)
۲۲۴	نسب نامه خاندان حجاج بن یوسف، شماره (۹)

بخش پایانی

۲۲۸	خلاصه و جمع بندی
۲۳۴	- پیشنهادها
۲۳۵	پیوست‌ها
۲۳۶	- ضمیمه يك صفحه‌ای
۲۳۷	- نقشه‌ها
۲۳۸	نقشه مساکن قبایل عرب، و موقعیت ثقیف و طائف و همسایگان، شماره (۱)
۲۳۹	نقشه جنگ‌های رده، شماره (۲)
۲۴۰	نقشه راه‌های مهم تجارتي، و موقعیت ثقیف و طائف، شماره (۳)

- ۲۴۱ ..... نقشه فتوحات عراق، شماره (۴)
- ۲۴۲ ..... جدول‌ها
- ۲۴۲ ..... صاحبان مناصب
- ۲۴۵ ..... جدول ازدواج‌های ثقیف با دیگران
- ۲۴۸ ..... رابطه نسبی قریش با ثقیف
- ۲۵۲ ..... کتاب‌نامه →